

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 34 (2009)

Εκκλησιαστική περιουσία : από τον Καντ σ' εμάς

Κώστας Μ. Σταμάτης

doi: [10.12681/hpsa.14483](https://doi.org/10.12681/hpsa.14483)

Copyright © 2017, Κώστας Μ. Σταμάτης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σταμάτης Κ. Μ. (2017). Εκκλησιαστική περιουσία : από τον Καντ σ' εμάς. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 34, 5–23. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14483>

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΑΝΤ Σ' ΕΜΑΣ

Κώστας Σταμάτης*

Το πρόβλημα της τεράστιας εκκλησιαστικής και μοναστικής περιουσίας στην Ελλάδα επανέρχεται συχνά στην επικαιρότητα, χωρίς μέχρι στιγμής να έχει αντιμετωπισθεί με αποφοιστικότητα και βάσει σαφών αρχών από την κρατική εξουσία. Το άρθρο αυτό θέτει ακριβώς βασικούς όρους θέσης του ζητήματος και, ακολούθως, εισηγείται μερικές θεμελιώδεις αρχές για τη δικαιοπολιτική αντιμετώπισή του. Ως πλαίσιο φιλοσοφικής αναφοράς το άρθρο χρησιμοποιεί την καντιανή δικαιοκή και πολιτική φιλοσοφία, επειδή αυτή καταπιάσθηκε με το ζήτημα και κατέληξε σε μια εντελώς ριζοσπαστική γενική τοποθέτηση, σύμφωνη με τη φύση και την αποστολή του σύγχρονου, κοσμικού συνταγματικού κράτους.

---

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ζήτημα της τεράστιας όσο και σε μεγάλο βαθμό απροσδιόριστης εκκλησιαστικής και μοναστικής περιουσίας στην Ελλάδα¹ επανέρχεται από καιρού εις καιρόν στο προσκήνιο, πυροδοτώντας προς στιγμής έντονες διαμάχες, μέχρις ότου περιπέσει και πάλι στη λήθη. Το σύντομο κείμενο που ακολουθεί γράφηκε με την περιορισμένη πρόθεση να καταθέσει απλώς μια δικαιοφιλοσοφική λήψη θέσης γύρω από το μέχρι τούδε άλυτο, μολονότι πελώριο, δικαιοκή και πολιτικό πρόβλημα. Ως πλαίσιο αναφοράς επελέγη η καντιανή φιλοσοφία του δικαίου για διπλό λόγο: διαθέτοντας ούτως ή άλλως υψηλή ορθολογικότητα θεμελίωσης, έχει καταπιασθεί και ειδικά με το ζήτημα της εκκλησιαστικής περιουσίας, δι' ολίγων έστω.

* Ο Κώστας Σταμάτης είναι Καθηγητής Φιλοσοφίας του Δικαίου στο Τμήμα Νομικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

1. Η ακίνητη περιουσία, υπαρκτή ή διεκδικούμενη, ανέρχεται πιθανώς σε δύο εκατομμύρια στρέμματα γης, σε μια χώρα στην οποία ατυχώς ούτε εθνικό κτηματολόγιο ούτε δασικοί χάρτες έχουν αποπερατωθεί ακόμη.

Επειδή πρόκειται για χρόνιο πρόβλημα, κατωτέρω δεν θα αναφερθούμε καθόλου σε κάποια συγκεκριμένη αφορμή που στάθηκε έναυσμα για το κείμενο αυτό. Ούτε θα εμπλακούμε σε τεχνικές λεπτομέρειες ή επιμέρους δικαιικές όψεις του, οι οποίες εμπίπτουν στην επιστημονική δικαιοδοσία συναδέλφων κατά πολύ αρμοδιότερων. Αντιθέτως, θα προσπαθήσουμε, προτού φθάσουμε σε ορισμένη τοποθέτηση περί του πρακτέου, να τεκμηριώσουμε την κεντρική αρχή υπό την οποία δικαιοπολιτικά επιβάλλεται να διευθετηθεί το όλο ζήτημα. Δίχως αυτό το προαπαιτούμενο η συζήτηση εύκολα μπορεί να κατατριβεί σε δαιδαλώδη περιπλάνηση, χωρίς να μπορεί να καταλήξει σε *δεσμευτική* τοποθέτηση *de lege ferenda*.

Περιττό να τονισθεί ιδιαίτερα ότι η υπό αναζήτηση πρακτική αρχή μονάχα ορθολογική μπορεί να είναι, δηλαδή καθολικά έγκυρη, καθότι επιστηριζόμενη σε έλλογα επιχειρήματα, άρα δυνάμενη να γίνει αποδεκτή από κάθε καλόπιστο συνομιλητή. Ούτε μπορεί να βασίζεται σε κάποια *δογματικά* μεταφυσική αυθεντία, π.χ. θεολογική, όπως ότι «η παρουσία της Εκκλησίας αποτελεί θέλημα Θεού», ή σε μια παραδοσιοκεντρική αντίληψη του είδους «ό,τι παραδίδεται ιστορικά είναι κίολας δικαιωμένο εις τον αιώνα τον άπαντα». Ούτε, από την άλλη πλευρά, μπορεί να απολήγει σε *ευκαιριακή* λύση, με επιχειρήματα σχετικιστικά, πραγματιστικά ή απλώς υπολογιστικά, του τύπου «η λύση αυτή φαίνεται μεν ορθή, πλην όμως θα συνεπαγόταν βαρύ πολιτικό κόστος, εκλογικά μεταφραζόμενο σε χαμένες ψήφους για την εκάστοτε κυβερνώσα παράταξη».

2. ΙΔΙΟΠΟΙΗΣΗ ΧΑΡΙΝ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΣΤΗΝ ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η καντιανή φιλοσοφία συλλαμβάνει το νόημα της ιδιοποίησης του εξωτερικού κόσμου με πρωτότυπο τρόπο. Το νεωτεριστικό και συνάμα ισχυρό στοιχείο σ' αυτήν έγκειται στο ότι η *ιδιοποίηση εξωτερικών αντικειμένων δικαιώνεται και διεκδικείται ως δικαίωμα, στον βαθμό που συνάπτεται άρρηκτα με την αυτονομία των προσώπων*. Ως προς την τελευταία, η καντιανή συμβολή υπήρξε όχι μόνον εξαιρετικά καινοτόμος, αλλά και κεφαλαιώδους σπουδαιότητας για τη σύγχρονη πρακτική φιλοσοφία.

Εάν η ελευθερία είναι το *έμφυτο* έρμα κάθε δικαιώματος,² τότε και η από-

2. Είναι το θεμελιακό δικαίωμα που προσιδιάζει σε κάθε ανθρώπινο υποκείμενο, ως ιδιότητα εγγενής στην ίδια την ανθρώπινη φύση, Im. Kant, *Metaphysische Anfangsgründe der*

κτποσ αντικειμένων του εξωτερικού κόσμου ως δικαίωμα σ' αυτήν ανατρέχει και μέσω αυτής δικαιολογείται. Η ελευθερία εκδηλώνεται με δυνατότητα επιλογής γύρω από επιθυμίες και σκοπούς, καθώς και με δράση για την επιδίωξή τους, αντικείμενο των οποίων είναι και πράγματα του εξωτερικού κόσμου. Επειδή η απόκτηση και χρήση τέτοιων πραγμάτων αφορά σε εξωτερική χρήση της ελευθερίας βάσει κανόνων θετικού δικαίου, δεν εγγράφεται στο εγγενές δικαίωμα εκάστου στην ελευθερία. Ωστόσο το δικαίωμα κατοχής είναι πρωταρχικό, αφού, χωρίς το αντίστοιχο ενέργημα ιδιοποίησης, ούτε αυτονομία μπορεί να αναπτύξει το πρόσωπο ούτε καν την επιβίωσή του να εξασφαλίσει.

Εν τούτοις, η αντίληψη αυτή αποκόπτεται συνειδητά από τον ατομισμό και την εγωκεντρική ηθική του, καθότι επενδύεται ηθική και πολιτική αξία προσανατολισμένη προς το καθολικό συμφέρον της κοινότητας. Η κοινότητα δεν είναι απλώς ένας εξωτερικός περίγυρος που θα μπορούσε να είναι ηθικά και πολιτικά αδιάφορος για το άτομο. Ενέχει σπουδαιότητα συγκροτησιακή για καθένα επιμέρους πρόσωπο, αφού μονάχα στους κόλπους μιας κοινότητας συντεταγμένης ως πολιτείας δικαίου ο καθένας αποκτά δικαιοματικά «ένα μέρος από τα αγαθά –που παράγονται εντός της κοινότητας– και όλοι το όλον».³

Η σπουδαιότητα της κοινότητας ως πολιτείας δικαίου δεν περιορίζεται στο ότι μονάχα υπό τους όρους της έννομης τάξης της η ιδιοποίηση εξωτερικών αντικειμένων εξοπλίζεται με εμπράγματα δικαιώματα που απονέμονται και προστατεύονται από κανόνες δικαίου. Προσκόταται και επιπρόσθετα αξία, επειδή η κοινότητα ως επικράτεια δικαίου αποτελεί όρο για να κατοχυρωθούν οι αξιώσεις της ελευθερίας οι οποίες, καθότι γενικές, είναι κοινές για όλους. Έτσι, ξεπροβάλλει η δυνατότητα για εκπολιτισμό της ίδιας της κοινότητας. Μονάχα βάσει κοινών όρων ελευθερίας μπορεί να καλλιεργηθεί αξία λόγου επικοινωνιακή δράση, ορθολογική σκέψη και καθολικός διαφωτι-

---

Rechtslehre, στο *Metaphysik der Sitten*, Felix Meiner V., Αμβούργο 1976, Διαίρεση της Θεωρίας Δικαίου, §B, σ. 43.

3. Ιμ. Καντ, «Απάνω στο κοινό απόφθεγμα: τούτο είναι ορθό στη θεωρία, αλλά για την πράξη δεν ισχύει», στο *Δοκίμια*, μτφρ. Ευ. Παπανούτσου, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Ιωάννινα 1971, σ. 137. Πρβλ. Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, *Το κοινωνικό συμβόλαιο*, μτφρ. Β. Γρηγοροπούλου και Αλ. Σταϊνχάουερ, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2004, σ. 68-69. Βλ. και Ιόλη Πατέλλη, «Καθένας να αποκτήσει κάποτε ένα μέρος και όλοι το όλον». Ο Καντ για την ιδιοκτησία, την ισότητα και την αυτοτέλεια», στο *Θεωρία, αξίες και κριτική. Αφιέρωμα στον Κοσμά Ψυχουαΐδη*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2008, σ. 423-463.

μός, δηλαδή προϋποθέσεις απαραίτητες για τον σχηματισμό γενικής βούλησης ικανής να προωθήσει το γενικό καλό.

Ιδού λοιπόν οι συνδυημένοι κρίκοι ανάμεσα σε ιδιοκτησία, αυτονομία και τη συμβολή εκάστου στο γενικό καλό της κοινότητας. *Κύριος του εαυτού του είναι όποιος διαθέτει δικούς του πόρους ζωής, ώστε να μπορεί να αναπτύσσει αυτόνομη πολιτική κρίση, τιθέμενη στην υπηρεσία της κοινότητας.*⁴ Ακόμη και η πρώιμη αστική φιλοσοφία στοχάστηκε το νόημα της ιδιοκτησίας με την ευρύτητα του προσωπικού *αυτοκαθορισμού*, συμπεριλαμβάνοντας την ελευθερία,⁵ τη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα καθώς και τα υπάρχοντα του προσώπου. Ως αγαθά αξιοπροστάτευτα υπό την προστασία των νόμων που θεοπίζει η κοινότητα, σε μία θεμελιώδη συνθήκη *αμοιβαίας* διασφάλισης και συντήρησης των αγαθών αυτών από τα μέλη της κοινωνίας.⁶

Ενώ το πρόσωπο ως ιδιώτης νομιμοποιείται να επιδιώκει αυτόνομως δικά του συμφέροντα και σκοπούς *ωφέλιμους για τον ίδιο*, η αυτονομία του ως πολίτη καλείται να υπηρετεί το *γενικό* συμφέρον της πολιτικής κοινότητας. Στην ιδιωτική οικονομική σφαίρα επιτρέπεται ο καθένας να αποκτά μέρος από τον κοινωνικά παραγόμενο πλούτο «μόνο από την ικανότητα, την επιμέλεια και την τύχη». Στην πολιτική σφαίρα, όμως, οι διαφορές σε χαρίσματα, προσωπική αξιοσύνη και πλούτο δεν επιτρέπεται να αλλοιώνουν την ισότητα στη διαμόρφωση της γενικής θέλησης μέσω της ψήφου.⁷

4. Ιμ. Καντ, «Απάνω στο κοινό απόφθεγμα: τούτο είναι ορθό στη θεωρία, αλλά για την πράξη δεν ισχύει», *ό.π.*, σ. 137. Έτσι νοούμενη, η πολιτικο-οικονομική κοινότητα συνταυτίζεται με το ρεπουμπλικανικό κράτος δικαίου στην ιδανικότητά του.

5. Όχι η κατοχή υλικών αγαθών, αλλά «η σκέψη αποτελεί την ιερότερη ιδιοκτησία του ανθρώπου» και για τον φιλελεύθερο Μπ. Κονσάν, *Περί ελευθερίας και ελευθεριών*, μτφρ. Ελ. Κόλλια και Τ. Δαρβέρη, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 115. Γι' αυτόν τον λόγο η πολιτική κοινωνία μπορεί καταρχήν να επιφέρει περιορισμούς στην ιδιοκτησία ως *εμπράγματο* δικαίωμα, ενώ στην ελευθερία της σκέψης όχι. Όχι απεριόριστα, βεβαίως, αφού η ιδιοκτησία συνδέεται και με άλλες, *μη εμπράγματα*, πλευρές της ανθρώπινης ύπαρξης, οι οποίες –ακριβώς με αυτή τη δικαιολογητική βάση– δεν υπόκεινται στη συλλογική δικαιοδοσία *στο ίδιο*, σ. 74.

6. Τζων Λοκ, *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως*, μτφρ. Π. Κιτρομυλίδη, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1990, §87, σ. 148, §123, σ. 179. Η παράμετρος αυτή έχει υποτιμηθεί από την εν μέρει μόνον εύλογη, για άλλους λόγους πάντως, εκτίμηση ότι η λοικιανή θεωρία αποτυπώνει πνεύμα κτητικού ατομισμού. Πόσο μάλλον επειδή η σημασιολογική βαρύτητα της «ιδιοκτησίας» στον Λοκ εστιάζεται στην *ικανότητα αυτοκυβέρνησης του προσώπου* και όχι απλώς στην ικανότητα απόκτησης εξωτερικών αγαθών. Βλ. μια συνδυασμένη ανάγνωση των §§170 και 173, σ. 219 και 222.

7. Ιμ. Καντ, «Απάνω στο κοινό απόφθεγμα: τούτο είναι ορθό στη θεωρία, αλλά για την πράξη δεν ισχύει», *ό.π.*, σ. 137.

Ως προς την ιδιοκτησία, η σκέψη του Καντ εκκινεί από το πρόδηλο γεγονός ότι σε καμία προαστική κοινωνία η εξατομικευμένη πρόσβαση στον φυσικό κόσμο δεν ήταν νοπή στη βάση *γενικευμένης* ελευθερίας και τυπικής ισοότητας μεταξύ των προσώπων, ούτε καν στο ρωμαιοβυζαντινό δίκαιο. Σε κοινωνίες όπου επικρατούσαν κοινωνικά επιβεβλημένες σχέσεις κυριαρχίας σχηματιζόνταν *προνομιακές και ανισότιμες* σχέσεις έγγειας ιδιοκτησίας. Οσοδήποτε πρόβλημα γεννιέται στη νεωτερική κοινωνία από το ότι μέρος των σχέσεων ιδιοκτησίας σ' αυτήν έχει κληροδοτηθεί ακριβώς από *προαστικές* κοινωνίες προνομίων και ανισότητας. Φορέας *τέτοιων* σχέσεων ιδιοκτησίας στον ευρωπαϊκό χώρο είναι και η χριστιανική Εκκλησία, ζήτημα που δεν διέλαθε της προσοχής του γερμανού διαφωτιστή.

3. ΒΑΣΙΚΗ ΑΡΧΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

Για τον Καντ είναι ξεκάθαρο ότι οι ιστορικά διαμορφωμένες σχέσεις ιδιοκτησίας υπόκεινται σε ευρεία αναμόρφωση με τη δημιουργία αστικής πολιτικής κοινότητας. Η σύνταξη πολιτείας *δικαίου* αποτελεί εγχείρημα καθαρώς ανθρώπινο, στο ενθάθε, γι' αυτό και καμία *επίγεια* δύναμη δεν νομιμοποιείται να του αντισταθεί. Απεναντίας, οι πιστεύοντες διάφορα θρησκευτικά δόγματα και οι ιερωμένοι τους αναφέρονται σε επουράνιο βασιλείο ή σε κάποιον άλλον κόσμο. Παρά τούτα, στον βαθμό που αποτελούν μέλη εγκόσμιας και δη κοσμικής Πολιτείας, «οφείλουν να υποτάσσονται στον επίγειο πόνο, υπό την ανώτατη εξουσία των ανθρώπων του παρόντος κόσμου».⁸

Σε αυτήν, η ένωση των ατομικών ιδιοκτησιών των μελών του λαού γίνεται κάτω από μία *δημόσια* εξουσία κυριαρχίας. Αυτή καθίσταται μόνη αρμόδια να καθορίζει καθολικά τους *όρους* για σύννομη εξατομικευση της ιδιοκτησίας σε επιμέρους υποκείμενα δικαίου.⁹ Ο κάτοχος της κρατικής κυριαρχίας θεωρείται ως ρυθμιστής των σχέσεων ιδιοκτησίας σε μια χώρα, στο σύνολο

8. Im. Kant, *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*, ό.π., «Επεξηγηματικές παρατηρήσεις γύρω από τις πρώτες μεταφυσικές αρχές της θεωρίας του δικαίου», § 8.Β του Παρτήματος, σελ. 191.

9. Γι' αυτόν άλλωστε τον λόγο η εν λόγω πραγμάτευση του Καντ εντάσσεται ουστηματικά στο τμήμα της *Θεωρίας του Δικαίου* που αφορά στο *δημόσιο* και όχι πλέον στο *ιδιωτικό* δίκαιο («Γενική παρατήρηση περί των δικαιοκών ουνεπειών από τη φύση του πολιτικού δεσμοίου», παρ. Β). Βλ. Im. Kant, *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*, ό.π., σ. 148-151.

τους [dominus territorii].¹⁰ *Κανείς δεν μπορεί να επικαλείται του λοιπού πρόνομια αλλοτινών εποχών*, από το «παλαιό καθεστώς» [ancient régime] της φεουδαρχικής κοινωνίας. Ανάλογης τάξης ζητήματα θα εγερθούν βεβαίως με τη συγκρότηση διεθνούς έννομης τάξης, ως διεθνούς κοινωνίας δικαίου.¹¹

Χάρη στην καθολικά νομοθετούσα δημόσια εξουσία κυριαρχίας, ό,τι προηγουμένως γινόταν απλώς de facto σεβαστό ως προς την κατοχή εξωτερικών αντικειμένων εφεξής καθίσταται de jure προστατευμένο, με ασφάλεια δικαίου. Εκτός εάν πρόκειται για σχέσεις ιδιοκτησίας που έχουν διαιωνισθεί από το απώτατο παρελθόν, από το παλαιό καθεστώς, με τρόπο προνομιακό για ορισμένες *ευνοημένες*, διακριτές κοινωνικές ομάδες. Παρέπεται ότι *ορισμένοι τύποι ιδιοκτησιακών σχέσεων μπορεί να κριθούν ότι δεν αξίζει να περιβληθούν τον μανδύα νομιμότητας που, ceteris paribus, υπόσχεται η αστική πολιτική ένωση*. Σε κάθε περίπτωση, ό,τι στην προϊστορία του αστικού πολιτικού δεσμού αναγνωριζόταν απλώς ως ανεκτό ή θεμιτό ως προς την κατοχή φυσικών αντικειμένων δυιλιζείται πλέον από τη δημόσια εξουσία κυριαρχίας, προκειμένου να καταστεί *σύννομο*, ώστε να καλύπτεται προσεχώς από το πέπλο της ασφάλειας δικαίου.

Η προσωρινότητα της κατοχής μεταβάλλεται έκτοτε σε οριστικά κατοχυρωμένο δικαίωμα κυριότητας επί αντικειμένων του εξωτερικού κόσμου. Αλλά αυτό δέον να γίνει μέσα σε έννομη τάξη στην οποία η διανομή των σχέσεων ιδιοκτησίας διέπεται από καθολικά έγκυρους νόμους, μεταξύ *ισότιμων* υποκειμένων δικαίου. Ειδάλλως, η αστική Πολιτεία δικαιούται να απαλλοτριώσει «χωρίς αναστολές» (κατά την έκφραση του Καντ) ιδιοκτησίες που έχουν προκύψει κατά το ιστορικό παρελθόν χάριν εύνοιας προς *προνομιάχες* κοινωνικές ομάδες.¹²

10. Το δικαίωμα που έχει ο ιδιώτης πάνω στα ακίνητά του υπόκειται στο οφαιρικό δικαίωμα της πολιτικής κοινότητας πάνω στα εδάφη της επικράτειας εν συνόλω. Έτσι και ο Ρουσό, *Το κοινωνικό συμβόλαιο*, ό.π., σ. 71.

11. Ανάμεσα σε άλλα ζητήματα γεννάται τότε η αξίωση να αποδοθεί η ελευθερία σε κατακτημένους λαούς. Επίσης θα κριθεί ο *τρόπος απόκτησης* γαιών που κατά καιρούς έχουν υφαρπαγεί εις βάρος αυτόχθονων πληθυσμών. Θα τεθεί δηλαδή ζήτημα να επιστραφούν στους δικαιούχους λαούς γαίες που είχαν αφαιρεθεί από αυτούς δολίως ή διά της βίας εκ μέρους άλλων λαών. Και εδώ επίσης, προτού υπάρξει συντεταγμένη διεθνής έννομη τάξη, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι, ως προς το γεγονός της κατοχής τέτοιων γαιών, αυτό σε αδρές γραμμές θεωρείτο θεμιτό, «σύμφωνα με την τότε κοινή γνώμη». Αρμόζει δηλαδή μια διαφοροποιημένη και με αποχρώσεις κρίση, όχι μια απλή και καθαρή καταδίκη εκ των υστέρων. Βλ. Im. Kant, *Για την αιώνια ειρήνη*, μτφρ. Άν. Πόταγα, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, σ. 33.

12. Im. Kant, *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*, ό.π., §9, σ. 66, και §15, σ. 76.

Η διαίρεση του όλου της επικράτειας σε ιδιοκτησιακά δικαιώματα των μερών πρέπει να διέπεται στο εξής από την ίση ελευθερία των υποκειμένων, από την ενεργητικότητα, την αξιοποίηση των χαρισμάτων καθενός ή και από περιστάσεις της τύχης. Σε καμία περίπτωση, όμως, από *νομοκατεστημένες* ανισότητες. Εύκολα μαντεύει κανείς ότι το πρόβλημα ανακύπτει κατεξοχήν με τις δύο προνομιούχες, νομοκατεστημένες τάξεις της φεουδαρχικής εποχής, την *αριστοκρατία* και τον *κλήρο*.

Η ετυμολογία του Καντ είναι ανεπίδεκτη παρερμηνειών. Οι ιδιοκτησιακοί τίτλοι τους έχουν καταστεί απαρχαιωμένοι, δεδομένου ότι φθίνει *ανεπισημπτό* η κύρια λειτουργία, κοινωνική και πολιτισμική, καθεμίας από τις τάξεις αυτές. Της μεν αριστοκρατίας, διότι στη νεωτερική εποχή αυτή έχει παύσει πλέον να είναι η κύρια στρατιωτική δύναμη για την άμυνα μιας χώρας. Του δε κλήρου, διότι τα πνευματικά μέσα που αυτός μετερχόταν, υποτίθεται προκειμένου να προφυλάσσει τους ανθρώπους από το αιώνιο πυρ της Κολάσεως, δεν γίνονται πλέον πιστευτά.¹³

Κρίνεται, λοιπόν, από τον Καντ ότι η τάξη των ευγενών «μπορεί για ορισμένη ιστορική περίοδο να αποτελεί θεσμό επιτρεπτό και μάλιστα αναγκαίο *ανάλογα με τις ιστορικές συνθήκες*».¹⁴ Εξ αυτού, όμως, δεν νομιμοποιείται αυτή να αντιτάσσει έναντι της συντεταγμένης πολιτείας κάποιο δήθεν αναφαίρετο δικαίωμα ως προς την ιδιοκτησία της. Η αιτία είναι ότι η τελευταία αποκτήθηκε *αυθαίρετα*, είτε διά της βίας είτε βάσει παραχώρησης προνομίων από απόλυτο μονάρχη. Έκτοτε η αριστοκρατία, όπως άλλωστε και η Εκκλησία, δεν νομιμοποιείται να παραπονεθεί ότι της αφαιρείται *κάτι πραγματικά δικό της*. Η απολυταρχική μορφή κράτους (του παλαιού καθεστώτος) δεν υπάρχει *πια*, για να της εγγυηθεί την *προνομιακή* νομιμότητα των κτήσεών της.¹⁵

Οι ιδιοκτησιακοί τίτλοι τόσο της αριστοκρατίας όσο και του κλήρου μπορούσαν να δικαιολογούνται από την κύρια λειτουργία που επωμίζονταν τα μέλη της μίας και του άλλου, *ενόσω αυτή η λειτουργία ευλόγως κρινόταν ως νομιμοποιημένη από την κοινωνική συνείδηση του λαού* [Volksmeinung], μέσα στις κοινωνικο-ιστορικές συνθήκες του Μεσαίωνα και της φεουδαρχίας. Η νομιμοποίηση αυτή αρχίζει να διαλύεται, ωστόσο, μόλις η συνείδηση αυτή μεταβληθεί *μετά λόγου γνώσεως*. Πώς στοιχειοθετείται όμως η μεταλλαγή αυτή;

13. Στο *ίδιο*, σ. 150.

14. Στο *ίδιο*, «Επεξηγηματικές παρατηρήσεις γύρω από τις πρώτες μεταφυσικές αρχές της θεωρίας του δικαίου», § 8.Γ του Παραρτήματος, σ. 204 (η υπογράμμιση του γράφοντος).

15. Στο *ίδιο*.

Ως προς την αριστοκρατία, τούτο οφείλεται στις καινοφανείς μορφές κοινωνικής συγκρότησης στη νεωτερική εποχή, μεταξύ άλλων ως προς τη συγκρότηση τακτικών ένοπλων δυνάμεων, σε μόνιμη και λαϊκή βάση. Ως προς την επίσημη Εκκλησία, πάλι, ανάγεται στην επίδραση του Διαφωτισμού πάνω στις μορφές κοινωνικής και θρησκευτικής συνείδησης των ανθρώπων. Η σκέψη του Καντ ήταν ότι συν τω χρόνω οι άνθρωποι μπορούν να καταστούν ικανοί να αποτινάξουν από το πνεύμα και την ψυχή τους κάθε παραδοσιακή και ετερόνομα υποβαλλόμενη θρησκευτική πίστη. Μπορούν να χειραφετηθούν από τη στερεοτυπική πνευματική επιρροή του κλήρου.

Δεν εκπλήσσει, λοιπόν, ότι το αναπαλλοτρίωτο της εκκλησιαστικής παρουσίας κρίθηκε από τον Καντ ως ψευδαίσθηση που βαθμιδόν εξαφανίζεται με τον διαφωτισμό του λαού. Έτσι, «καταρρέει η φοβερή δύναμη του κλήρου που στηριζόταν στην πίστη και το κράτος ιδιοποιείται δικαιωματικά την ιδιοκτησία της Εκκλησίας, ακόμη και αυτήν που της είχε παραχωρηθεί με διαθήκες των πιστών».¹⁶

Διττή είναι επομένως η αιτιολογική βάση για την αποφασιστική θέση του Καντ ως προς την εκκλησιαστική παρουσία. Πρώτον, η παρουσία αυτή έχει σχηματισθεί κυρίως χάρη σε αυθαίρετες αποφάσεις της απολυταρχικής εξουσίας, σε προνεωτερικό παρελθόν. Αυθαίρετες ήταν οι αποφάσεις εκείνες, επειδή βασιζόνταν σε μια αντίληψη προνομιακής διαφοροποίησης ανάμεσα στους υπηκόους, δηλαδή σε βάση ανισότιμης μεταχείρισης. Εν προκειμένω, τούτο διενεργείτο επ' ωφελεία του κλήρου, ο οποίος άλλωστε ανταπέδιδε ασμένως και με ζήλο την προνομιακή προς αυτόν –υλική και συμβολική– ευεργεσία. Όχι μόνο με την αμέριστη ιδεολογική υποστήριξη της απολυταρχικής εξουσίας ως δέχτην εκ Θεού προερχόμενης, αλλά και με την απνή καταπολέμηση των χειραφετητικών ιδεών για ελευθερία, ισότητα και αλληλεγγύη.¹⁷

16. Στο ίδιο, «Επεξηγηματικές παρατηρήσεις...», § 8.Β του Παραρτήματος, σ. 203.

17. Πρβλ. την κραυγαλέα ανορθολογική, προνεωτερική απόρριψη της πρακτικής αυτονομίας του προσώπου στην περιβόητη *Πατρική Διδασκαλία* (1798), έργο που συντάχθηκε με επίβλεψη του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Ε': «(...) λέγεται ελευθερία το να ζη τινάς κατά τους θείους και ανθρωπίνους νόμους, τούτέστι το να ζη ελεύθερος από κάθε έλεγχο της συνειδήσεως, και από παιδείαν πολιτικήν». Σε αυτόν τον εκ πεποιθήσεως αντι-ορθολογικό ορισμό γίνεται εξόφθαλμη η αντίφαση στους όρους που χρησιμοποιούνται: πρώτον, ελευθερία είναι η *τυφλή* υποταγή ενός θεληματικά *ασυνείδητου* υποκειμένου, και δεύτερον, σε νόμους *άλλους* από αυτούς που η ηθική συνείδηση μπορεί, παρόλα αυτά, να θέσει αυτόνομα. Δηλαδή σε νόμους που τίθενται *ετερόνομα*, αφενός ως υπερβατικά θέσφατα, αφετέρου ως θεσπίσματα της (κατά προτίμηση απολυταρχικής) κρατικής εξουσίας. Στο ίδιο κείμενο δικαιολογούνταν η βασιλεία των Οθωμανών και η απολυταρχική μοναρχία γενικότερα, ως

Δεύτερον, η περιουσία αυτή αποκτήθηκε και χάρη στη γενικότερη, ετερόνομη πνευματική επίδραση του κλήρου πάνω στις συνειδήσεις των ανθρώπων, ως προς τι είναι καλό και τι κακό, τι είναι ηθικό ή ανήθικο. Ετερόνομη ήταν η επίδραση αυτή, επειδή διεκδικούσε να αποφαίνεται άνωθεν, κατ' αποκλειστικότητα, επί ποινή αφορισμού ή και θανάτου, γύρω από τη διαχείριση του καλού και του κακού στον κόσμο. Αυτό γινόταν *εξωτερικά* ως προς την αυτόνομη ηθική συνείδηση καθενός έλλογου υποκειμένου και με επίκληση υπερβητικών, δηλαδή δογματικά μεταφυσικών, λόγων ισχύος των επιταγών που η ίδια η Εκκλησία εννοούσε να επιβάλλει στο ποίμνιό της επί ονόματι του Θεού.¹⁸ Έτσι, ηγεμόνες, αριστοκράτες, αλλά και ταπεινοί υπήκοοι ωθούνταν να επιδεικνύουν δαψιλή γενναιοδωρία προς τον κλήρο, με την ελπίδα, μέσω της μεσιτείας του τελευταίου, να εξασφαλίσουν τη μετεπίγεια σωτηρία της ψυχής τους.

Η καντιανή σκέψη δεν διέθετε, βεβαίως, κάποια προχωρημένη αντίληψη για τη λειτουργία της πολιτικής οικονομίας. Ωστόσο, με αφορμή τα φεουδαρχικά προνόμια, διέβλεψε καθαρά πως ό,τι συνιστά για κάποιους *προνόμιο* στις κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις μπορεί να αποτελεί *πρόσκομμα* για την ελευθερία των άλλων. Το εξαιρετικό φιλοσοφικό ενδιαφέρον της ανωτέρω καντιανής τοποθέτησης έγκειται στο ότι η *ορθολογική* νομιμοποίηση της ιδιοκτησίας δεν μπορεί να μείνει μέχρι τέλους ξένη προς τη λειτουργία των *κοινωνικών* σχέσεων ιδιοκτησίας, μέσα σε έναν *ευρύτερο* ιστορικό ορίζοντα.

Ο φιλόσοφος της κατηγορικής προσταγής λαμβάνει εν προκειμένω μια θέση που θα μπορούσε να ξενίσει αρκετούς σχολιαστές του ως ρέπουσα σε ιστοριομό. Και όμως, πρόκειται απλώς για *μια μεστή ιστορική τοποθέτηση, σχεδόν υλιστική*, αφού η δικαιολόγηση ανατρέχει ευθέως σε όρο αναπαραγωγής του αντίστοιχου τύπου (φεουδαρχικής) κοινωνίας. Σε αντίθεση με

δοθείσα εκ Θεού, ώστε οι υποταγμένοι χριστιανοί «να έχουν πάντοτε προ οφθαλμών του Θεού τον φόβον» και να τρέφουν «απαρασάλευτον υποταγήν εις την πολιτικήν διοίκειν» της οθωμανικής δεσποτείας. Αντιθέτως «το νυν θρυλούμενον σύστημα της ελευθερίας» –που εγκαινιάστηκε με τη γαλλική επανάσταση– εξορκιζόταν απερίφραστα ως μεθόδευσον του «αποστάτη Διαβόλου»! Η *Πατρική Διδασκαλία* συμπεριλαμβάνεται σε έκδοση Ανωνύμου, στην πραγματικότητα του Αδαμάντιου Κοραή, μαζί με καταπελτώδη αντίκρουση από τον έλληνα Διαφωτιστή, με τίτλο: *Αδελφική Διδασκαλία προς τους ευρισκομένους κατά πάσαν την οθωμανικήν επικράτειαν Γραικούς*, Κωνσταντινούπολη 1798, ιδίως σ. 12, 18.

18. Ιδίως στο τέταρτο μέρος του έργου του, *Η θρησκεία εντός των ορίων του Λόγου και μόνο*, ο Καντ καυτηρίασε με ζέση την «κυριαρχία που έχει σφετερισθεί ο κλήρος πάνω στα πνεύματα, καθώς προφασίζεται πως έχει στην αποκλειστική του κατοχή τα μέσα της χάριτος», σε μτφρ. Κ. Ανδρουλιδάκη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 367.

πολλούς επιγόνους του, ο Καντ είχε πλήρη επίγνωση ότι η πρόσβαση του δικαιοπολιτικά έλλογου στο ιστορικό καθίσταται εφικτή *κατεξοχήν* σε αστική πολιτική ένωση, άρα *πρακτικά* ως αιτούμενο των Νέων Χρόνων και δώθε.

Παρόλα αυτά, για τις προγενέστερες ιστορικές περιόδους ο Καντ δεν παρσύρεται να εκτοξεύσει αφ' υψηλού μία ισοπεδωτική και δη αναδρομική ηθικοπολιτική καταδίκη εις βάρος των αντίστοιχων κοινωνικο-πολιτικών μορφωμάτων. Απεναντίας, προβαίνει σε λεπτή κοινωνικο-ιστορική κριτική αποτίμησή τους, με όσα επιστημονικά εφόδια επέτρεπε η σπαργανώδης ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών στη δική του εποχή. Σ' εκείνες, λοιπόν, τις περιόδους *υπήρξαν* θεσμικές διαρθρώσεις που μπορούσαν να θεωρούνται από τη συνείδηση της *αντίστοιχης* κοινωνίας είτε ως αναγκαίο κακό είτε ως κάτι το ανεκτό ή ακόμη και εύλογο,¹⁹ όπως η εκκλησιαστική ιδιοκτησία και τα αριστοκρατικά προνόμια.

Εφόσον όμως προνομιακώς επωφελούμενα κοινωνικά στρώματα του παλαιού καιρού *συνεχίζουν* κατά τους Νεότερους Χρόνους να προβάλλουν αξιώσεις ισχύος που αντλούν από παρελθούσες εποχές πνευματικής και πολιτικής δεσποτείας, τότε αυτές οι αξιώσεις θα πρέπει να υποστούν δημόσια δοκιμασία υπό το φως του ορθού Λόγου. Τέτοιες αξιώσεις αρμόζει να απορριφθούν, εφόσον κριθεί ότι αντιβαίνουν στην έξοδο του ανθρώπινου γένους από την πνευματική και πολιτική ανωριμότητά του, προς τη διπλή χειραφέτησή του.²⁰

Εννοείται φυσικά ότι δικαίωμα οποιουδήποτε είναι να μην συμμερίζεται την κρουστικότητα της καντιανής κριτικής ως προς τη συμβολική και πραγματική λειτουργία της Εκκλησίας ως τέτοιας. Εντούτοις πολύ δύσκολα θα μπορούσε κανείς να ανασκευάσει τη θεμελιωμένη θέση του Καντ ως προς *προνομιακούς* τίτλους κυριότητας, τους οποίους η Εκκλησία, *ως κοσμικό νομικό πρόσωπο πλέον*, δηλώνει ότι αντλεί από το ομηγλώδες βάθος απώτερων αιώνων.

19. «...für ein gewisses Zeitalter und den Umständen nach», κατά τη λίαν δηλωτική έκφραση του Καντ, *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*, ό.π., σ. 204

20. Βλ. ιδίως, Ιμ. Καντ, *Η θρησκεία εντός των ορίων του Λόγου και μόνο*, ό.π., την πραγματικά συγκλονιστική υποσημείωση, σ. 344-345, όπου, με ωνόπ ακόμη το παράδειγμα της γαλλικής επανάστασης, η πολιτική χειραφέτηση ενός λαού παραλληλίζεται ευθέως με την απελευθέρωσή του από τον ζυγό της τυφλής θρησκευτικής πίστης.

4. ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΡΑΚΤΕΟΥ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΣΗΜΕΡΑ

Ο πυρήνας των παραπάνω σκέψεων αποκτά δραματικά επίκαιρο ενδιαφέρον για τη χώρα μας. Μέγα μέρος της εκκλησιαστικής και της μοναστηριακής περιουσίας *φέρεται* να ανατρέχει σε χρυσόβουλα βυζαντινών αυτοκρατόρων και σε αντίστοιχες χαριστικές πράξεις οθωμανών Σουλτάνων. Ποια ήταν όμως η νομική ισχύς και ιδίως η πρακτική αξία τέτοιων τίτλων ιδιοποίησης; Και έναντι τίνος, άραγε, λειτουργούσε η προνομιακή ιδιότητά τους;

Καταρχάς, αυτά ήσαν *παραχωρητήρια καθαρώς προνομιακά*. Από άποψη *κοινωνική* η προνομιακή ιδιότητά τους στρεφόταν βασικά έναντι του ίδιου του ελληνικού λαού. Διότι οι περισσότερες από τις αντίστοιχες εκτάσεις καθιστούσαν τις εκκλησιαστικές αρχές και τις μονές όχι μόνο πνευματικά καθοδηγήτριες, αλλά και *οικονομικά αυθέντες* έναντι τοπικών κοινωνιών.²¹ *Τέτοιον τίτλο ενδυνάμωναν και εμπέδωναν τη δοτή προνομιακή θέση του κλήρου απέναντι στη συντριπτικά μεγάλη πλειονότητα της ελληνικής κοινωνίας*. Αυτή, εξαιρουμένων των κοτσαμπάσπδων, των πλούσιων εμπόρων και κάποιων λαϊκών αρχόντων, περιλάμβανε ανθρώπους φτωχούς, είτε ακτήμονες είτε μικροϊδιοκτήτες, δηλαδή πρόσωπα που ούτε καν διανοούνταν ανάλογα πρόνοια, ιδιοκτησιακά και φορολογικά.

Ατύπως και κατά βάθος, με αυτή την πρακτική οι δωρητές βασιλείς προέβλεπαν στην ιδεολογική και πολιτική *νομιμοφροσύνη* της τότε κραταίας

21. Βλ. επ' αυτών τη γλαφυρή και λεπτομερή αφήγηση του Ανωνύμου Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί ελευθερίας*, εν Ιταλία 1806, νεότερη έκδοση εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1980, σ. 121 επ. Κληρικοί, μοναχοί και λαϊκοί που εντάσσονταν στο δίκτυο τούτου στη μεγάλη τους πλειονότητα κατηγορούνταν ευθέως από τον σύγχρονό τους συγγραφέα ως «λαοκλέπται» –και με ακόμη βαρύτερους χαρακτηρισμούς–, επειδή προέβαιναν σε ουστηματική αφαίμαξη εισοδήματος εις βάρος των απλών ανθρώπων, συχνά υπό την απειλή κατάρας και αφορισμού. Ο ανώνυμος συγγραφέας (Γεώργιος Καλαράς;) εντόπιζε ως αιτία της εγκάρσιας διαφθοράς του κλήρου το γεγονός ότι οι θέσεις του ανώτερου κλήρου, αρχίζοντας από τον πατριαρχικό θρόνο Κωνσταντινουπόλεως, ήταν εν τοις πράγμασιν ωνπτες, δηλαδή εν πολλοίς εξαγοράζονταν σε συνέργεια με τις κορυφές της βαθύτατα και παραδοσιακά φαιλικής οθωμανικής διοίκησης. Ως εκ τούτου, «(...) δεν ευρίσκεται πόλις ή χωρίον, οπου να μην φυλάττη ή ένα ή δύο από αυτούς τους λαοκλέπτας, οι οποίοι παρποιάζονται εις τον αρχιερέα και αγοράζουν παρ' αυτού την άδειαν του κλεψίματος (...)», σ. 128. «Εκατόν χιλιάδες, και ίσως περισσότεροι, μαυροφορεμένοι ζώον αργοί και τρέφονται από τους ιδρωτας των ταλαιπωρών και πτωχών Ελλήνων», στο *ίδιο*, σ. 131. Ο ελευθερόστομος ομοιοδείτης του Ρήγα Φεραίου συμπέρανε ότι η «η αθλία και φοβερά κατάσταση του ελληνικού ιερατείου», τουλάχιστον στην αγωγή του 19ου αιώνα, ήταν «η πρώτη αιτία οπου αργοπορεί την ελευθερώσιν της Ελλάδος» (στο *ίδιο*).

Εκκλησίας απέναντι στο βυζαντινό και αργότερα στο οθωμανικό καθεστώς ή επιζητούσαν κάποια έκτακτα υλικά ανταλλάγματα αντί φόρου. Τα εκκλησιαστικά προνόμια, επομένως, παραχωρούνταν ως προσδοκία ή ευαρέσκεια της αυτοκρατορικής και αργότερα της σουλτανικής αυθεντίας για την οργάνωση θρησκευτικής νομιμοποίησης της υποταγής του χριστιανικού πληθυσμού προς την κατεστημένη απολυταρχική εξουσία. Ειδικά επί Τουρκοκρατίας, απονέμονταν επίσης ως διευκόλυνση, προκειμένου η Ορθόδοξη Εκκλησία να επιτελέσει θεσμική δομή αναφοράς των υπόδουλων χριστιανών έναντι του οθωμανικού καθεστώτος. Ως κανονικός φορέας *κοσμικής* εξουσίας, με διοικητικές, δικαστικές, ακόμη και κάποιες φοροεισπρακτικές λειτουργίες, σε συναλληλία προς τις οθωμανικές αρχές.

Η *νομική* ισχύς αυτών των πράξεων προσδιοριζόταν από την *πρακτική* αξία τους. Η δεσμευτικότητά τους γενικά ήταν χαλαρή, *σχετική* με την *εκπεφρασμένη* βούληση του απόλυτου μονάρχη που έτυχε να προβεί σ' αυτές. Με την αλλαγή Αυτοκράτορα και αργότερα Σουλτάνου μπορούσε να εγερθεί —όπως και κατ' επανάληψη συνέβη ιστορικά— ζήτημα *επανεπικύρωσης* των τίτλων από τον νέο άνακτα,²² συχνά έναντι κάποιων πρόσθετων ανταλλαγματών προς αυτόν.

Επομένως, εν όψει της ίδιας της φύσεως της *απολυταρχικής* εξουσίας από την οποία προέρχονταν, τα παραχωρητήρια αυτά στερούνταν αληθινά *διαχρονικής* δεσμευτικότητας. Ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο, εκείνες τις εποχές, οι μονές μηχανεύονταν και τρόπους εκ του πλάγιου για τη διευκόλυνση της ποθητής επανεπικύρωσης τέτοιων τίτλων ή ακόμη και για την εσκεμμένη διεύρυνση του προνομιακού αντικειμένου τους, εν ανάγκη με την παραγωγή «πεπονημένων» εγγράφων ή με τη χάλκευση των πρωτοτύπων.²³

Αξίζει να σημειωθεί ότι, από άποψη τεχνική, σε τέτοιους τίτλους, είτε ήσαν γνήσιοι είτε πλαστοί, η περιγραφή των γαιών γινόταν μάλλον υποτυπωδώς και ελλειπτικά, δίχως επακριβή προσδιορισμό χωρικών *ορίων*. Πάμπολο-

22. Γι' αυτό και ξεκινούσαν με στερεότερες εκφράσεις, όπως: «Ο Αυτοκράτωρ *επιкуроί...*» τίτλους που είχαν παραχωρηθεί από προκάτοχό του.

23. Βλ. την άκρως ενδιαφέρουσα, κλασική στο είδος της, εργασία αρχείου της Έρης Βρανούσης, *Έγγραφα Πάτμου. Αυτοκρατορικά*, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, έκδοση του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1980, ιδίως σ. 151 επ., όπου παρατίθεται εκτενές παράρτημα τίτλων «πεπονημένων» από μοναχούς, μονάχα για τη νήσο Πάτμο! Προς τη δύση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, πρωτότυποι τίτλοι αυτού του είδους είχαν παραχωρηθεί από ορισμένους Αυτοκράτορες, με την προσδοκία να ενθαρρυνθεί η εποίκηση της ολιγάριθμης νήσου με χριστιανικό πληθυσμό, ώστε να ενισχυθεί η αμυντική της ικανότητα απέναντι στον διαγραφόμενο εξ ανατολών τουρκικό κίνδυνο.

λα τοπωνύμια που αναφέρονταν σ' εκείνους είναι πρακτικά αδύνατον να ταυτοποιηθούν σε ασφαλή αντιστοιχία με νεότερα και ακόμη λιγότερο με σύγχρονα τοπωνύμια. Εξάλλου, ακόμη και τότε μπορούσε να γεννηθεί σοβαρή αμφιβολία ως προς το ίδιο το αντικείμενο του τίτλου, π.χ. αν αυτό αφορούσε σε πλήρη κυριότητα επί της εκτάσεως που παραχωρήθηκε ή μήπως απλώς σε δικαίωμα επί των καρπών. Ωστόσο, ποιος απλός άνθρωπος, ποια τοπική κοινωνία αποτολμούσε τότε να εγείρει αμφισβήτηση για τέτοια θέματα απέναντι στο «ελέω Θεού» οθωμανικό-εκκλησιαστικό δίκτυο πολιτικής, θρησκευτικής και οικονομικής εξουσίας;

Εάν ήδη υπό τις συνθήκες της βυζαντινής και ακολούθως της οθωμανικής αυτοκρατορίας η *ισχύς παρόμοιων «τίτλων»* ήταν κατ' είδος και κατά χρόνο *περιορισμένη*, αφού υπέκειντο στο διπνεκές σε επανεπικύρωση από όποιον νέο μονάρχη έθετε παρόμοιο θέμα, τότε κατά μείζονα λόγο *πρόκειται για τίτλους που έχουν καταστεί ανίσχυροι ύστερα από την επαναστατική ανατροπή της οθωμανικής δεσποτείας στη χώρα μας.*

Καθώς είναι γενικώς γνωστό, ειδικά επί οθωμανικής κυριαρχίας, η Ορθόδοξη Εκκλησία είχε αναγνωρισθεί από τον κατακτητή ως εθναρχέουσα δύναμη, ελλείψει άλλης κοσμικής εξουσίας που θα μπορούσε να υποδυθεί λειτουργία αναφοράς προς τους υπόδουλους ελληνικούς και εν γένει τους ορθόδοξους χριστιανικούς πληθυσμούς. Παρά ταύτα, στο νέο ελληνικό κράτος η Εκκλησία έχει πάψει να αποτελεί μία από τις οργανωτικές βάσεις του *πολιτεύματος*. Προ πολλού αποτελεί ήδη *απλώς νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου*. Δεν νοείται να απολαύει προνομίων, αφού διατελεί προς τα άλλα θρησκευόμενα σε συνθήκες ίσης θρησκευτικής ελευθερίας και φορολογικής ισότητας, κατά το ισχύον Σύνταγμα και, μεταξύ άλλων διεθνών κειμένων, σύμφωνα με το άρθρο 18 του διεθνούς συμφώνου για τα ατομικά και τα πολιτικά δικαιώματα.²⁴

Ως γνωστόν, ειδικά στη χώρα μας η μεταβολή του «παλαιού καθεστώτος» καθόλου δεν έγινε ομαλά και ακλυδώνιστα. Η βυζαντινή αυτοκρατορία καταλύθηκε *βιαιώς* από την οθωμανική και αυτή η τελευταία από την ελληνική *επανάσταση*, ύστερα από πολυετή και πολυαίμακτο αγώνα κατά του ξένου κατακτητή. Ειδικά ως προς τα αποκαλούμενα προνόμια κατά την οθωμανική κατοχή της χώρας, ηθικοπολιτικά είναι προκλητικά αντιφατικό η Ορθόδοξη

24. Σχετικά με τη φορολογική και τη θρησκευτική ισοότητα στην ελληνική έννομη τάξη μεταξύ των θρησκευμάτων, βλ. εκτεταμένη ανάλυση και βιβλιογραφική κατατόπιση στο Κ. Γ. Παπαγεωργίου, *Το φορολογικό καθεστώς των θρησκευμάτων. Φορολογική ισοότητα και θρησκευτική ελευθερία*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005, πρώτο κεφάλαιο, σ. 21 κ.ε.

Εκκλησία και τα μοναστήρια να συνεχίζσουν να επικαλούνται προνόμια που έλαβαν χαριστικά από τον *ξένο κατακτητή* έναντι του *ελληνικού λαού*, ο οποίος όμως ανέτρεψε επαναστατικά τον απολυταρχικό οθωμανικό ζυγό!²⁵

Από την άποψη της *εγχώριας* έννομης τάξης, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί το νεοπαγές, φιλελεύθερο ελληνικό κράτος ως *διάδοχη* πολιτειακή κατάσταση της οθωμανικής δεσποτείας, πολύ λιγότερο της ιστορικά απώτερης βυζαντινικής αυτοκρατορίας. Αυτό σημαίνει ότι το *νέο* ελληνικό κράτος νομιμοποιείτο να θέσει *εξαρχής* ζήτημα πλήρους ανατροπής εκείνων των σχέσεων ιδιοκτησίας στην επικράτειά του, οι οποίες είχαν προκύψει οποτεδήποτε χάριν προνομίου *πριν* από τη σύστασή του.

Άρα, και αν ακόμη υποθεθεί ότι τα περίφημα βυζαντινά χρυσόβουλα ή ανάλογα οθωμανικά έγγραφα –εφόσον βεβαίως σώζονται τέτοια και είναι όντως αυθεντικά– ήσαν τότε κανονικοί τίτλοι κυριότητας, με τη μετεπανάστατική συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους η προνομιακή ισχύς τους έχει εκπέσει τελεσίδικα έναντι του *ελληνικού λαού*.²⁶ Ευχής έργο θα ήταν τούτο να είχε διακηρυχθεί και πανηγυρικά στη συνταγματική τάξη του ελληνικού κράτους. Έγινε εμμέσως μόνον από τα επαναστατικά συντάγματα, με μια γενική, σημαίνουσα ωστόσο, τοποθέτηση *εναντίον των προνομίων αδιακρίτως* και της συμπαρομαρτούσας ανισότητας που αυτά συνεπάγονται.

25. Διαφορετικά πλανάται η υπόνοια κάποιας *επιλεκτικής συνταύτισης* Εκκλησίας και μωρών με την οθωμανική κυριαρχία και ξενική κατοχή, παρά την ιστορική κατάρρευση της τελευταίας! Μια που αναφερθήκαμε προηγουμένως στον Καντ, δεν θα ήταν ίσως άσκοπο να προσθέσουμε και την εκτίμηση του γερμανού φιλοσόφου, αρκετά διαδεδομένη στην Ευρώπη της εποχής, ότι η χαρακτηριστική για τους Έλληνες ευαισθησία, με ζωνρότητα και ελαφράδα για τη ζωή, δεν εξαφανίσθηκε υπό το βάρος της βίαιης πίεσης των Τούρκων και «της όχι λιγότερο βίαιης πίεσης των καλογήρων (Caloyers) τους». Ο ίδιος εξέφρασε την ελπίδα ότι αυτά τα γνωρίσματα θα μπορούσαν να αναζωογονηθούν μόναχα εάν, ύστερα από κάποια ευτυχή γεγονότα, καθίστατο δυνατόν «η μορφή της θρησκείας και της κυβέρνησης να απέδιδε στους Έλληνες την ελευθερία να επανασυγκροτηθούν» Im. Kant, *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*, F. Meiner V., Αμβούργο 2000, σ. 255. Ως προς την πολιτική ελευθερία, τουλάχιστον, η ελπίδα που ο Καντ εξέφρασε εν έτει 1797 άρχισε να βλέπει φως με το «ευτυχές γεγονός» της ελληνικής επανάστασης του 1821.

26. Η θέση αυτή καθόλου δεν αναιρείται από το γεγονός ότι, ήδη κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, αποφασίσθηκε η επαναφορά του ρωμαιοβυζαντινού δικαίου στην εκκολαπόμενη έννομη τάξη του νέου κράτους. Αυτό όμως δεν έγινε προκειμένου να δλωθεί συμβολικά κάποια *πολιτειακή* συνέχεια προς την αμετάκλητα απελθούσα βυζαντινή Αυτοκρατορία. Έγινε για εντελώς επιτακτικούς λόγους δικαιοπολιτικής διευθέτησης όχι ριζικά νέου θεσμικού πλαισίου, με πλήρη παραγκωνισμό πάντως της οθωμανικής δικαιοταξίας. Ας μη λησμονείται, άλλωστε, ότι παράλληλα εισήχθη και η πολύ σύγχρονη εκείνη την εποχή γαλλική εμπορική νομοθεσία, ακριβώς για λόγους κοινωνικο-πολιτικούς και πάλι.

Ως εκ τούτου, η ελληνική πολιτεία οφείλει να προασπίσει εδώ και τώρα βασικές δικαιοκτικές αρχές, που κανονικά θα έπρεπε να θεωρούνται ως εντελώς αυτονόητες για κάθε *ευνομούμενο* σύγχρονο κράτος. Οι αρχές αυτές, εν πολλοίς ήδη κατοχυρωμένες στην ελληνική έννομη τάξη, αναφέρονται, πρώτον, στην ιδιοκτησιακή νομιμότητα και, δεύτερον, στη φοροδοτική υποχρέωση των εκκλησιαστικών νομικών προσώπων. Ειδικότερα:

α) *Ως προς το ιδιοκτησιακό καθεστώς*, η εκκλησιαστική και η μοναστηριακή περιουσία υπόκεινται και αυτές στις κανονιστικές συντεταγμένες του ελληνικού αστικού δικαίου και του δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος. Ας υπενθυμίσουμε εν τάχει δύο μόνον από αυτές: πρώτον, πράγματα κοινά σε όλους και κοινόχρηστα εμπίπτουν στα *πράγματα εκτός συναλλαγής*, άρα είναι ανεπίδεκτα μονομερούς ιδιοποιήσεως από *οποιοδήποτε*. Συνεπώς, οικοσυστήματα διακριτά και ευαίσθητα (όπως μια λίμνη, λιμνοθάλασσα ή ένας δρυμός), σε κανενός την ατομική ιδιοκτησία δεν μπορούν να ανήκουν. Εξυπακούεται, βεβαίως, ότι ουδείς δικαιούται να μεταβιβάσει σε άλλον εμπράγματο δικαίωμα πάνω σε πράγμα που δεν του ανήκει. Δεύτερον, ο φερόμενος ως κάτοχος γαιοκτησίας δεν μπορεί να επικαλείται εμπράγματα δικαιώματα με αντικείμενο ή όρια εντελώς ασαφή, ώστε ο ίδιος να επωφελείται εσαεί από την προκύπτουσα συναλλακτική ανασφάλεια. Πόσο μάλλον για πράγματα, ως προς τα οποία ουδεμία πράξη κατοχής έχει ασκήσει ποτέ του και ουδεμία διάνοια κυρίου έχει εκδηλώσει.²⁷ Ακόμη περισσότερο, φυσικά, αν πρόκειται για γαίες οι οποίες, τουναντίον, καλλιεργούνται ακατάπαυστα επί μακρότατο χρόνο ή και επί αιώνες από τον τοπικό πληθυσμό, ο οποίος και βιοπορίζεται εξ αυτών (όπως π.χ. στις παραλίμνιες περιοχές γύρω από τη λίμνη Βιστωνίδα).

Κατά συνέπεια, εφόσον δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί εμπράγματο δικαίωμα βασιζόμενο σε χρυσοκτησία, *οι αντίστοιχες γαίες εξακολουθούν να περιβάλλονται από το γενικό τεκμήριο ότι ανήκουν και αυτές στη δημόσια περι-*

27. Είναι πολύ ενδεικτικό για τη σπουδαιότητα του προβλήματος ότι οι λίγες διαθέσιμες συναφείς αποφάσεις της ελληνικής νομολογίας δεν έχουν αρκестεί στην ύπαρξη χρυσοβούλων και ανάλωγων χαριστικών τίτλων, αλλά προσαπαίτησαν δικαιολογημένα και την εκδίωση *πράξεων διακατοχής* από τις μονές και την Εκκλησία πάνω στα επίμαχα ακίνητα. Τέτοιες πράξεις, όμως, σχεδόν ποτέ δεν είναι σε θέση να επιδείξουν ναοί και μοναστήρια, προκειμένου για μεγάλης εκτάσεως ακίνητα που διεκδικούν έξω από τα όριά τους. Εξ αυτού του λόγου τίθεται εξάλλου και το απαράκαμπτο δικαιοπολιτικό ζήτημα: για ποιον άραγε *ουσιαστικό* λόγο, με ποια εύλογη σκοπιμότητα μπορεί να διεκδικούνται *στη δική μας εποχή* τέτοιες τεράστιες εκτάσεις γης, αν όχι απλώς και μόνο για σκανδαλώδη πλουτισμό των μονών και για απόκτηση υψηλής κοσμικής επιρροής από φιλόδοξους και πολυπράγμονες ηγούμενους, δηλαδή ανθρώπους που υποτίθεται ότι ομνύουν στην ακτημοσύνη και την απόσυρση από τα εγκόσμια;

ουσία του ελληνικού κράτους αυτοδικαίως. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να γίνει εδώ σοβαρά λόγος για «δήμευση περιουσίας»,²⁸ για τον απλούστατο λόγο ότι τέτοια ακίνητα δεν ανήκαν αληθινά στους αυτοχαρακτηριζόμενους ως ιδιοκτήτες.

β) Ως προς τη φορολογική υποχρέωση, η εκκλησιαστική και η μοναστηριακή περιουσία, καθώς και δραστηριότητες κερδοσκοπικού χαρακτήρα, υπόκεινται κανονικά σε καταβολή φόρου. Η υποχρέωση αυτή καλύπτεται αφενός από την αρχή της νομιμότητας και της βεβαιότητας του φόρου, κατ' άρθρο 78 του Συντάγματος, αφετέρου από την αρχή της αναλογικής φορολογικής ισότητας, κατ' άρθρο 4 § 5 του Συντάγματος. Εξ αυτού συνεπάγεται ότι όσο μεγαλύτερη είναι η ιδιοκτησία των εκκλησιαστικών νομικών προσώπων τόσο μεγαλύτερη είναι η φοροδοτική τους ικανότητα, άρα και τόσο υψηλότερη δέον να είναι η σχετική φορολογική κλίμακα, όπως εξάλλου δέον να συμβαίνει εξίσου και για κάθε άλλο οικονομικό υποκείμενο, φυσικό ή νομικό, στην ελληνική πολιτεία.

Κατ' εξαίρεση το ισχύον Σύνταγμα ορίζει ότι με νόμο θα καθορίζονται «τα τελωνειακά και φορολογικά πλεονεκτήματα του Αγίου Όρους» ειδικά (άρθρο 105 § 5) και όχι, βεβαίως, της Εκκλησίας της επικρατούσας θρησκείας αδιακρίτως. Επειδή πρόκειται για εξαίρεση από τον γενικό κανόνα της ισότητας (τελωνειακής και φορολογικής) μεταχείρισης, η ερμηνεία της πρέπει να γίνεται στενά, ώστε η παρέκκλιση από τη θεμελιώδη αρχή της (φορολογικής) ισότητας να είναι η μικρότερη δυνατή.

Υπό το πρίσμα αυτό δέον να κριθεί ότι ούτε αυτή ούτε άλλη διάταξη του Συντάγματος επιφυλάσσει προνομιακή προστασία της αγιορειτικής περιουσίας και των δραστηριοτήτων παραγωγής και ανταλλαγής εκτός των ορίων της μοναστικής πολιτείας του Άθω. Κατά τα λοιπά, η διάταξη του άρθρου 105 του ισχύοντος Συντάγματος διατηρεί άθικτη την κυριαρχία του ελληνικού κράτους επί της χερσονήσου του Άθω, όπως επίσης τη διοικητική εποπτεία του επί αυτής, επί ζητημάτων μη πνευματικού χαρακτήρα, τα οποία δεν άπτονται της αυτοδιοίκησης των μονών.

Πέραν του ότι, στην ανωτέρω διάταξη, κατ' ακριβολογία πρόκειται απλώς για κάποια «πλεονεκτήματα» αποκλειστικώς τελωνειακά και φορολογικά και πάντως όχι για «προνόμια»,²⁹ η διευθέτησή τους αφήνεται στον κοινό νομο-

28. Η οποία, βεβαίως, θα ήταν και αντισυνταγματική και αντικείμενη στην ευρωπαϊκή σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου.

29. Ευκαιρίας δοθείσης, ας σημειωθεί ότι τελωνειακά και φορολογικά *προνόμια* υπέρ της Ορθόδοξης Εκκλησίας μέχρι και σχετικά πρόσφατα γλωσσικά στεγάζονταν κάτω από τον γε-

θέτη. Αλλά το νόημα της διάταξης αυτής, συστηματικά και τελολογικά, δεν μπορεί να είναι άλλο παρά ότι ο κοινός νομοθέτης απλώς οφείλει να επιδεικνύει κάποια ειδική προσοχή για τελωνειακά και φορολογικά θέματα ως προς το αγιορειτικό καθεστώς, *με τη δεδομένη γεωγραφική ενόπτιά του και την αυτοδιοικητική δομή του.*

Θεμιπές είναι φοροαπαλλαγές που σχετίζονται φερ' ειπείν με γεωργικές και υλοτομικές εργασίες, χρήσιμες για την εξεύρεση πόρων αναγκαίων για την επιβίωση των μοναχών των είκοσι αγιορειτικών μονών. Κατ' ουδένα τρόπο, όμως, η διάταξη παρέχει έδαφος για φοροαπαλλαγές που θα εξυπηρετούσαν σκοπούς *άσχετους* από αυτή την ιδιαιτερότητα του καθεστώτος του Αγίου Όρους. Χωρίς καμία αμφιβολία τέτοιοι άσχετοι σκοποί αναφέρονται στην ανάπτυξη σαφώς εμπορικών δραστηριοτήτων και την επιδίωξη κερδοσκοπικών στόχων, λόγου χάριν με οργανωμένη οινοποιία ή αγοραπωλησίες ακινήτων. Αυτά αποτελούν μεν σύννομες δραστηριότητες, οι οποίες όμως πρέπει να φορολογούνται κανονικά, ακόμη και αν ασκούνται *μέσα* στα χωρικά όρια της αθωνικής κοινότητας, όπως άλλωστε φορολογείται και κάθε άλλος πολίτης που ασκεί παρόμοιες δραστηριότητες *οπουδήποτε.*

Αντιλαμβανόμαστε βέβαια ότι το όλο ζήτημα που θίγουμε στο κείμενο αυτό βαρύνεται με κάποιες όχι αμελητέες νομικές περιπλοκές³⁰ και πρισματικές όψεις. Ωστόσο κανείς καλόπιστος πολίτης, ως *πολίτης* και όχι ως πιστός, δεν θα μπορούσε να αρνηθεί ότι η προσήκουσα *πολιτική* λύση θα άρμυζε να προσανατολισθεί νομοθετικά προς την παραπάνω γενική κατεύθυνση.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ο καθεὶς αντιλαμβάνεται ότι το υπό κρίση πρόβλημα καθόλου δεν σχετίζεται με το *πνευματικό* έργο της Εκκλησίας, οτιδήποτε και αν σημαίνει αυτό, στη

νικό όρο «ασυδοσία». Για παλαιότερες εποχές επρόκειτο βεβαίως για τεχνικό όρο, με συγκεκριμένη γλωσσική χρήση (πρβλ. τη γαλλική λέξη franchise). Δεν στερείται ενδιαφέροντος, ωστόσο, να αναλογισθούμε την *αρνητική* μετασημσιολόγηση του ίδιου όρου στη νεωτερική ε-ποχή.

30. Εάν παρεισέρονται *νομικές* περιπλοκές, αυτές χρήζουν ειδικότερης εξέτασης, σύμφωνα πάντως με τις θεμελιώδεις αρχές του ισχύοντος, αν μη τι άλλο μη θεοκρατικού, πολιτεύματος. Αντιθέτως, τυχόν *μικροπολιτικές* εμπλοκές οποιασδήποτε μορφής και ψηφθηρικοί λογαριασμοί απλώς δεν επιτρέπεται να παρεισφρέουν στον δημόσιο διάλογο σε κοσμικό κράτος με χρηστή διοίκηση, που εννοεί να οέβεται τους θεομύους του και το πολίτευμά του.

θεωρία ή στην πράξη. Το πρόβλημα τούτο εμπίπτει ανενδοίαστος στο επίπεδο των *υλικών* συμφερόντων, της έννομης συναλλαγής και της επιχειρηματικής δράσης. Δηλαδή σε πεδία όπου εν προκειμένω λαμβάνει χώρα διαιώνιση ή συσσώρευση πλούτου κυριολεκτικά ανυπολόγιστου, αφορολόγητου και ανεξέλεγκτου, άρα και συγκέντρωση μεγάλης *κοσμικής* ισχύος, προς *προνομιακό* όφελος αρκετών μονών και της Εκκλησίας. Εκ των πραγμάτων αυτό συντελείται σε στενή διαπλοκή αφενός με την πολιτική εξουσία, ιδίως την κυβερνητική, αφετέρου με μεγάλα κερδοσκοπικά συμφέροντα, συχνά στα διάκενα μεταξύ νομιμότητας, νομιμοφάνειας και παρανομίας.

Σε αυτό το επίπεδο η Εκκλησία και οι μονές θα πρέπει να αντιμετωπισθούν από το κοσμικό κράτος αποκλειστικά ως αυτό που πράγματι είναι και όντως πράττουν: ως υποκείμενα δικαίου και *φορείς οικονομικών συμφερόντων*. Από αυτή την άποψη δέον να αντιμετωπίζονται μονάχα με όρους *ισονομίας*, όπως οποιοσδήποτε άλλος ιδιοκτήτης μεγάλης ακίνητης περιουσίας ή επιχειρηματίας που ασκεί κερδοσκοπική δραστηριότητα στη χώρα.³¹ Σε αυτό το επίπεδο, *σε κράτος που θέλει να αποτελεί νεωτερικό κράτος δικαίου, προνόμια δεν χωρούν*.

Τυχόν αντίθετη γνώμη, αν δεν μαρτυρεί έκφραση ωμού συλλογικού εγωισμού όσων εννοούν να αγκιστρώνονται πεισματικά και αυθαίρετα σε απαρχαιωμένα προνόμια *απολυταρχικής προέλευσης* για δικά τους οφέλη,³² απο-

31. Με παραπλήσιο πνεύμα τα συμπεράσματα και οι προτάσεις φορολογικής πολιτικής για την εκκλησιαστική και τη μοναστική περιουσία, στην ενδελεχή μελέτη του Κ. Παπαγεωργίου, *Το φορολογικό καθεστώς των θρησκευμάτων. Φορολογική ισότητα και θρησκευτική ελευθερία*, ό.π., σ. 331-344.

32. Θλιβερό αποκορύφωμα αυτής της παγιωμένης αντίληψης στάθηκε αναμφίβολα η από 13/26 Απριλίου 1941 επιστολή την οποία οι αντιπρόσωποι της έκτακτης διπλής σύναξης των μονών του Αγίου Όρους έσπευσαν να αποστείλουν προς τον ηγέτη του «ενδόξου Γερμανικού Έθνους» Αδόλφο Χίτλερ, μία μόλις ημέρα πριν από την είσοδο των ναζιστικών στρατευμάτων στην πρωτεύουσα του μόλις ηττηθέντος ελληνικού κράτους (ο γράφων διαθέτει φωτοτυπημένο αντίγραφο της εν λόγω επιστολής, όπως αυτή προσυπογράφηκε κατόπιν από τους πληρεξούσιους εκπροσώπους της Μονής Ιβήρων, την 17η Ιουλίου 1941). Σ' αυτή την επιστολή οι αντιπρόσωποι των 20 μονών απήθηναν την παράκληση και την «ικεσία» να ευαρεστηθεί να αναλάβει η «εξοχότητά του» τον ιερό τόπο «υπό την προσωπική προστασία και κηδεμονία του», εγγυώμενος –και αυτός με τη σειρά του– τα κτήματα και τα προνόμια των μοναχών. Ο αιματοβαμμένος Καγκελάριος του Γ' Ράιχ θεωρήθηκε *expressis verbis* από τους μοναχούς ως *διαδεχόμενος* «εν τούτω» τους ιδρυτάς και ευεργέτας του Ιερού τούτου Τόπου Βυζαντινούς Αυτοκράτορας και τους Διαδόχους αυτών», μεταξύ των οποίων, βεβαίως, και οι Οθωμανοί Σουλτάνοι. Διακρηγύχθηκε και πάλι, δηλαδή, το παντελώς ανεπέριστο πλάσμα [fictio] της ιστορικά αδιάσπαστης πολιτειακής συνέχειας από τη βυζαντινή αυτοκρατορία μέ-

τελεί ανιστόρητη παρανόηση της νεωτερικής κοινωνίας. Σε κάθε περίπτωση αποδεικνύεται άντικρυς αντίθετη προς τις θεμελιώδεις δικαιολογήσεις των αρχών του φιλελεύθερου και δημοκρατικού κράτους δικαίου.

Στο κοσμικό νεοελληνικό κράτος η αυτοκρατορική πολιτειακή εξουσία «ελέω Θεού», με τις ευλογίες της Εκκλησίας προς τον εκάστοτε Μεγάλο Αυθέντη –είτε Βυζαντινό είτε Οθωμανό–, αποτελεί πλέον μακρινή και αλγεινή ανάμνηση. Είναι αδύνατον, επομένως, σύγχρονο κράτος με αυτά τα θεσμικά χαρακτηριστικά και τις αξιακές δικαιολογήσεις που τα συνέχουν να συνεχίσει να αποδέχεται στους κόλπους του υπαρκτές ή υποτιθέμενες σχέσεις ιδιοκτησίας, οι οποίες ανατρέχουν σε μία –ιστορικά και ορθολογικά– καταδικασμένη ιδέα περί «ελέω Θεού εκκλησιαστικής ιδιοκτησίας»! Αφού η αυτοκρατορική δομή πολιτικού εξουσιασμού έχει καταπέσει οριστικά, έχει συμπαρασυρθεί μαζί της και η *δοτή* προνομιακή θέση οποιουδήποτε υποκειμένου είχε πλουσιοπάροχα ωφεληθεί επί αιώνες από εκείνην, εις βάρος του υπόλοιπου ελληνικού λαού.

χρι και τον πιο πρόσφατο κατακτητή της χώρας, ειδικά ως προς τα προνόμια του Αγίου Όρους («εν τούτω»)!